

ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ

Суттєві зміни, що відбуваються на зламі століть у науці, мистецтві, культурі, нині змушують науку про літературу як шукати найсучасніші підходи до аналізу художніх творів, нові способи дослідження історико-літературних процесів, так і застосовувати найоптимальніші методи літературознавчої традиції. Тематика наукових досліджень колективу співробітників відділу української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України спрямована на вирішення актуальної потреби зміни інтерпретацій, “перегляду” під новим кутом зору “відомих” та розкритих, однак достеменно й глибинно не проаналізованих – у межах новітніх дослідницьких парадигм – об’ємних літературознавчих тематично-проблемних масивів. Нині робота вчених спрямована на підготовку ґрунтовних та скрупульозних колективних досліджень тих чи тих літературних родів, жанрів, стилів, напрямків, тенденцій у їхньому історико-літературному розвитку знакових явищ, які сформували основний масив літератури складної епохи ХХ ст. та отримують нові форми, межові модифікації в рамках найновішої літератури початку ХХІ ст.

У сучасному літературознавстві особливо актуальні ті дослідження, які пропонують комплексний аналіз закономірностей розвитку знакових в історико-літературному процесі ХХ-ХХІ ст. явищ: стильових напрямів і течій, жанрів, провідних тем, проблем, постатей літпроцесу, художніх текстів. Науковці у своїх індивідуальних монографіях чи колективних збірниках, окремих фахових публікаціях прагнуть розкрити специфіку зазначеного історико-літературного періоду, де постаті й твори, напрями та проблеми, де тяглість і дискретність, рух і стагнації, забігання вперед і супротивні течії, річище й відгалуження, тексти й контексти, полілоги художніх текстів і суспільних реалій, зосереджені на тому, аби цілісно дослідити літературний процес у його неперервності й тяглісті, у логічних взаємозв’язках зі світовою та власне українською літературною традицією.

За кілька останніх десятиліть маємо значні напрацювання в цьому напрямку, здійснені зусиллями вчених відділу української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу Інституту літератури. Літературна проблематика й тематика, жанрова й стильова специфіка художньої творчості – це ті основоположні, фундаментальні й структуротворчі елементи мистецтва слова, системне дослідження, вивчення яких дає змогу повно, всебічно охопити найменші нюанси історико-літературного процесу ХХ-ХХІ ст. Саме проблемно-тематична основа твору доконче вимагає відповідної жанрової структури та, врешті, виступає одним із стилетворчих чинників. Адже об’єктивне розуміння й потрактування літературної тематики як інспірація образного мислення, конкретно-чуттєвої суті проблеми художнього твору зосереджує увагу літературознавця передусім на текстуальній (жанрово-стильовій) реальності.

Так, у площині згаданої проблематики розгорталася робота в межах планових тем відділу: “Історія української літератури” (2001-2005), (2006-2008); “Літературний процес в Україні ХХ століття: метаісторія жанрів і стилів” (2009-2013). У річищі поточної планової теми “Українська література ХХ – ХХІ століть: теми, проблеми, жанри і стилі” (2014-2018) учені відділу нині працюють над колективними монографіями: “Дві культурні столиці: українська література в Києві та Харкові 1920–1930-х років” (Р. Мовчан, Я. Цимбал), “Антитоталітарний дискурс української літератури ХХ ст.: художньо-естетичний вимір” (О. Бартко, А. Кравченко, А. Матющенко, І. Павлюк, Л. Тарнашинська); “Українська література початку ХХІ століття в культурно-мистецьких контекстах” (Н. Герасименко, Т. Головань, В. Лубчак, О. Поліщук, К. Родик, А. Шпиталь); “Романістика української діаспори 1940-х –1980-х років: проблематика, жанрово-стильові парадигми” (С. Луцкій).

Співробітники відділу задіяні в роботі над фундаментальним пріоритетним проектом Інституту літератури – академічною “Історією української літератури у 12-ти томах”, зокрема тими його частинами, що їх присвячено аналізу специфіки української літератури ХХ – початку ХХІ ст. Редакторами окремих томів та авторами розділів до них у свій час були Н. Шуило, Н. Зборовська. Куратор проекту – академік НАН України М. Жулинський, керівник “Історії української літератури у 12-ти томах”

– академік НАН України В. Дончик; наукові редактори та автори розділів 10 тому (1920-1930 рр.) – Р. Мовчан, 11 тому (1940-1980 рр.) – А. Кравченко. До різних томів “Історії” науковці відділу підготували такі розділи: “Тенденції літературного розвитку поч. ХХ ст.”, “Проза початку ХХ століття” (Н. Шумило); “Літературознавство початку ХХ ст.”, “Хронологія найважливіших історичних і літературних подій початку ХХ ст.” (О. Бартко); “Українська драматургія 1920-х років” (А. Матющенко); “Поезія 1970–1980-х рр.” (Т. Головань); “Українська “мала проза” 1950-1980-х рр.” (О. Поліщук); “Історична проза української діаспори”, “Українська радянська історична проза 1944–1990 рр.” (А. Шпиталь); “Новітнє літературознавство” (Н. Зборовська); “Масова література як явище” (Н. Герасименко); “І. Дзюба”, “В. Шевчук” (Л. Тарнашинська); “Історіографічний огляд 1920-х років”, “Історико-культурні обставини 1920 років”, “Літературний процес 1920-х років”, “Проза 1920-х років”, “Валер’ян Підмогильний”, “Хронологія подій” (Р. Мовчан) “Українська письменницька публіцистика 20–30-х років ХХ століття” (І. Павлюк), “Історико-культурні обставини 1941–1956 рр.”, “Літературний процес 1940–1950-х рр.”, “Драматургія” (А. Кравченко) та ін.

Осмилення української літератури в широкому культурно-мистецькому й суспільно-політичному контексті, часто в полемічному ключі, здійснено у працях академіків НАН України М. Жулинського (“Відстані”, 2006, “Він знав, “як много важить слово...””, 2008, “Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури”, 2010, “Шевченко: повернення в “нашу Україну”” (2014), “Слово на сторожі нації” (2015)) та В. Дончика (“З потоку літ і літпотоку” (2003), “Доля української літератури – доля України: Монологи й полілоги” (2011), “Неминуче й неминує: Літературні досліді і хроніки” (2012), “Любіть Україну, або Яку державу ми будемо?” (2015)).

Філософсько-естетичне трактування феномену шістдесятництва апробовано у книжках Л. Тарнашинської “Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології” (2008), “Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти)” (2010), “Сюжет Доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття” (2013). Психологічний підхід до низки явищ української літератури ХХ століття розробляла Н. Зборовська у таких працях, як “Психологія і літературознавство” (2003), “Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури” (2006).

Протягом останніх десятиліть чимало уваги було приділено періоду початку ХХ ст. та 1920-х років: це праця Н. Шумило “Під знаком національної самобутності: українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – поч. ХХ ст.” (2003), монографія Р. Мовчан “Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер’єрі” (2008), упорядковане нею науково-документальне видання “Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років” (2015), дослідження В. Хархун “Роман Володимира Винниченка “Записки Кирпатого Мефістофеля”: генерика, семіосфера, імагологія” (2011), студія А. Матющенко “Час героя: українська драматургія першої третини ХХ століття” (2004), дослідження С. Луцій “Художні моделі буття в романах В. Підмогильного” (2008). Я. Цимбал упорядкувала серію антологій “Постріл на сходах. Детектив 1920-х років” (2015), “Подорожі філософа під кепом” (2016), “Шлях під сонцем” (2016), “Беладонна. Любовний роман 1920-х років” (2016).

Упродовж 2006–2016 років були написані розвідки, присвячені найновішій літературі. Крізь жанрово-стильову призму проаналізовано головні тенденції сучасної української літератури в монографіях Н. Герасименко “Популярна література кінця ХХ – поч. ХХІ ст.” (2010), “Поетика жанрів та стилів жіночої прози кін. ХХ – поч. ХХІ ст.” (2015), крізь призму проблеми автора – у монографії О. Поліщук “Автор і персонаж в українській новітній прозі” (2008). У першій книжці-енциклопедії К. Родика “Актуальна література” (2016) зроблено одну з найпоследовніших спроб проаналізувати сучасну літературу як специфічний продукт книжкового ринку, як перетин дискурсивних і маркетингових стратегій. Низці явищ сучасної української літератури присвячено книжку Т. Голованя “Нехай уста роздушуть міти...” (2015). Жива пульсація сучасного вітчизняного літературного процесу продемонстрована у книжці І. Павлюка “Інтимне дихання епохи: Статті, рецензії, інтерв’ю” (2016). У 2016 році вийшла друком актуальна у нинішній політичній ситуації окупації Криму

тематична антологія, упорядкована Л. Тарнашинською, “Крим, який ми любимо” (вид-во “Пульсари”). До видання увійшли твори про Крим як класиків української, кримськотатарської літератур (частково – російської, коли ім'я автора особливою мірою пов'язане з Кримом), так і наших сучасників.

Упродовж останнього десятиліття вивчалася проблема соцреалізму та його впливу на літературу, організаційною формою таких наукових студій стали змодеровані В. Хархун семінари “*Studia Sovietica*” (з'явилися 2 збірники, 2010, 2011). Побачила світ індивідуальна монографія В. Хархун “Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації” (2009).

Публіцистичний вимір української літератури став предметом зацікавлення І. Павлюка, про що свідчать його публікації та монографія “Письменники у пресі: українськомовний культурно-інформаційний простір Полісся, Холмщини, Підляшшя (1917–1944) та Волині 1917-2000 років” (2010).

На сьогодні співробітники відділу зробили чималий внесок у вивчення типології культурного розвитку з увагою до національної своєрідності української культури, зокрема, цю проблематику розробляв А. Кравченко. Його дослідження дали змогу дійти цінних висновків щодо історії української драматургії ХХ ст., а також знайти підхід до найновіших явищ суспільно-політичного та культурного життя (“Майдан і українська національна ідея”, 2014). М. Жулинський – головний редактор, А. Кравченко – науковий редактор та співавтор (разом із Л. Тарнашинською, Л. Новиченком, а також В. Агєвою, І. Бетко, Т. Гундоровою) ґрунтового дослідження – розділу “Українська література” до “Історії української культури у 5 т.”, т. 5, кн. 2 (К.: Наук. думка, 2011), у якому висвітлено загальні тенденції художньої еволюції української літератури ХХ ст.

Роботу “Історія української культури” у п'яти томах (у дев'яти книгах) у 2014 році відзначено найвищою державною нагородою у науковій сфері – Державною премією України в галузі науки і техніки. Серед нагороджених її авторів – акад. НАН України, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України М. Жулинський та завідувач відділу класичної української літератури Інституту літератури М. Бондар.

М. Жулинський, А. Кравченко, Н. Герасименко взяли участь у низці проектів Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України. А. Кравченко – науковий співредактор Національної доповіді “Національний суверенітет України в умовах глобалізації” та “Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року”, у рамках цих проектів (науковий керівник М. Жулинський) виступив співавтором і науковим редактором колективних монографій “Українська культура: еволюція кризової свідомості” (2013), “Стратегії і практики культурних перетворень: зарубіжний досвід” (2015).

Осміслення шляхів становлення української літературної критики підсумовано у двотомній антології “Українська літературна критика ХХ століття” (1 т. – 2015; відповідальний редактор 1 т. – О. Бартко; упорядники – О. Бартко, А. Матющенко, О. Гожик; науковий редактор – В. Дончик; відповідальний редактор 2 т. – Т. Головань).

Із застосуванням деміфологізаційного інструментарію написано ряд розвідок А. Шпиталія про історичну прозу ХХ ст., а також серію нарисів, присвячених нобелівським лауреатам з літератури, які зібрано у книжці “Під знаком Нобеля. Лауреати Нобелівської премії 1901–2006” (у співавторстві з Л. Шклярем, 2006). Окремі результати наукової роботи колективу відділу української літератури ХХ століття та сучасного літературного процесу відбито у збірнику статей “Стильові тенденції української літератури ХХ століття” (2004).

Із 2002 р. у відділі систематично здійснюється вагома робота у сфері середньої та вищої освіти. В Інституті створено авторський колектив (до нього увійшли науковці, учителі-практики, методисти) із укладання чинних програм з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів. Керівництво цими групами у 2002–2011 рр. здійснював М. Жулинський, а від 2013-го року їх очолює Р. Мовчан. Підготовлені програми для 5–9, 5–11, 8–9, 10–12, 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів затверджені МОН України для використання в навчально-виховному процесі. Нині Р. Мовчан очолює чергову робочу групу з удосконалення цих програм, є їх науковим редактором, автором-укладачем. Ця дослідниця – автор багатьох

підручників, посібників, хрестоматій із української літератури для 5, 6, 7, 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, схвалених, рекомендованих і затверджених МОН України; вони мали по кілька перевидань і популярні серед учителів та учнів. Зокрема, це 5 авторських підручників для 5, 6, 7 класів; 2 підручники (у співавторстві) для 11 класу; 8 хрестоматій, 7 посібників для учителів, учнів, студентів. У 2011 р. вийшла друком книжка на допомогу вчителям, студентам, учням – посібник і хрестоматія, до якої увійшло 50 літературознавчих есеїв та низка художніх текстів, “Українська література: творці і твори: учням, абітурієнтам, студентам, учителям” М. Жулинського.

Важливими напрямками роботи співробітників відділу ХХ століття та сучасного літературного процесу є участь із доповідями у наукових конференціях в Україні та за кордоном, організація та проведення конференцій, презентацій, круглих столів, написання статей до енциклопедичних видань, зокрема до “Шевченківської енциклопедії”, “ЕСУ”, “УЛЕ” та ін., підготовка видань не лише наукового, а й науково-публіцистичного, літературно-художнього характеру, співпраця з вищими навчальними закладами, МАН, науковими інституціями України та зарубіжжя, підготовка наукових кадрів, виступи у засобах масової інформації (на радіо і телебаченні) тощо.

Тарас Головань, Олена Поліщук

